

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора економічних наук, професора,
Пузирьової Поліни Володимирівни
на дисертаційну роботу ШЕІНА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЙОВИЧА
на тему: «Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

В умовах воєнного стану, політичних і соціальних викликів, а також зростаючих загроз національній безпеці, бюджетна політика стає основним інструментом не лише макроекономічного регулювання, а й забезпечення національної економічної стабільності та стійкості. Дисертаційне дослідження Шеїна О.Ю. присвячене активізації потенціалу бюджетної політики задля зміцнення економічної безпеки держави, що вимагає її раціонального використання, а також розробки й реалізації відповідних заходів з урахуванням стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни, зокрема шляхом підвищення ефективності бюджетного механізму.

Актуальність теми дисертаційної роботи є беззаперечною, оскільки бюджетна політика відіграє системоутворюючу роль у підтримці макрофінансової стійкості, функціонуванні критичних секторів та формуванні антикризової парадигми державного управління. Ефективна бюджетна політика спрямована на поєднання стабілізаційної функції з інвестиційно-стимулюючим потенціалом, переорієнтовуючи ресурсний потік держави з поточного споживання на довгостроковий розвиток, модернізацію інфраструктури, підтримку національного виробництва та формування адаптивного інституційного середовища. З огляду на це, бюджетна політика стає критично важливим елементом механізму захисту національної економічної безпеки, що акумулює фінансові ресурси для стратегічних інвестицій, розвитку інфраструктури, підтримки національної оборони та соціальних програм.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження Шеїна О. Ю. виконано відповідно до тематики науково-дослідних робіт: Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки (м. Київ) - «Орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС в умовах дії Угоди про асоціацію» (державний реєстраційний номер 0120U104933), у межах якої здобувачем здійснено теоретичне та практичне обґрунтування особливостей

бюджетної політики України в умовах трансформаційних процесів; Київського національного університету технологій та дизайну - «Інтелектуалізація соціально-економічного розвитку в постпандемічному суспільстві» (державний реєстраційний номер 0120U114581), у межах якої здобувачем запропоновано концепцію бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки держави, спрямованої на підтримку макроекономічної стабільності, мінімізацію бюджетного дефіциту в умовах сучасних викликів.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Зміст дисертації та структура викладення основних положень свідчать про завершеність наукового дослідження, в якому розв'язано заявлене автором актуальне наукове завдання. Сформульовані наукові положення, висновки і рекомендації Шеїна О. Ю. достатньо обґрунтовані, відповідають об'єктивній реальності. Наукові пропозиції є значущими, а їх достовірність не викликає сумнівів. Це підтверджується вірно обраною логікою, структурою побудови дисертації та її змістом, значним переліком узагальнених, систематизованих і опрацьованих на високому рівні наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, фахівців у галузі бюджетної політики та забезпечення економічної безпеки держави.

У дисертаційному дослідженні Шеїна О. Ю. чітко окреслена мета роботи, яка розкривається у вірно визначених завданнях та отриманих обґрунтованих, чітко сформульованих висновках, що підтверджує системність авторського підходу до виконаного дослідження. Структура дисертаційної роботи відзначається логічною чіткістю, послідовністю та структурованістю, що відповідає вимогам до характеру та змісту подібних наукових досліджень. Представлені та винесені на захист наукові положення належно обґрунтовані, а достовірність розроблених теоретичних та науково-практичних положень дисертації підтверджена їхнім впровадженням в практичну діяльність.

Обґрунтованість і достовірність дисертаційної роботи забезпечується поєднанням глибокого і критичного аналізу та осмисленням здобувачем положень, які містяться в численних зарубіжних та вітчизняних наукових джерелах, з використанням достатньої кількості фактичних даних і науковим обґрунтуванням власних наукових положень. Отримані результати підтверджується також позитивною оцінкою їх у процесі апробації на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та публікаціями у фахових наукових виданнях України та в іноземних виданнях.

Коректне визначення мети дисертаційного дослідження Шеїна О. Ю. та послідовне вирішення сформульованих відповідно до неї завдань дали змогу авторові отримати нові наукові результати, які свідчать про досягнення поставленої мети дослідження та про наявність предмету для публічного захисту.

Структура і зміст дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Шеїна О. Ю. складається зі вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Загальний обсяг роботи становить 262 сторінки, з них основного тексту – 216 сторінок. Матеріали дисертації містять 27 таблиць та 20 рисунків. Список використаних джерел із 218 найменувань розміщено на 21 сторінці, 16 додатків – на 21 сторінці.

У дисертаційній роботі узагальнено теоретико-методологічні засади формування та реалізації бюджетної політики забезпечення економічної безпеки держави та розроблено науково-практичні рекомендації щодо її вдосконалення для досягнення стійкого розвитку економіки.

Встановлено, що бюджетна політика орієнтована як на вирішення завдань фінансування пріоритетних цілей державного розвитку в межах конкретного бюджетного періоду, так і на фінансування безпекових потреб суспільства. Акцентовано увагу на тому, що фінансування дефіциту бюджету повинно зважати на безпекові інтереси держави, особливо в частині боргової політики, де ефективність бюджетної політики повинна виступати одним із базових маркерів ефективності економічної політики в цілому.

Автором визначено та проаналізовано основні загрози економічній безпеці та реалізації бюджетної політики в Україні, а саме: диспропорційність обороту капіталу у фінансових і нефінансових секторах; розбалансованість виконання державного бюджету за доходами і видатками в умовах ресурсного дефіциту; гіпертрофованість боргового екзогенного фінансування дефіциту бюджету і зростання боргу; обмеження доступу держави та корпорацій до відкритих ринків; підвищення рівня доларизації економіки; втеча капіталу при стисненні внутрішніх ринків; зростання кібернетичних загроз та зниження рівня ділової активності з падінням доходів бюджету.

В результаті систематизації методичних підходів до аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави автором було розподілено їх на дві групи – структурну та індикаторно-критеріальну. Структурування економічної безпеки держави дозволило визначити такі основні її елементи як: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, соціальна, науково-технологічна, енергетична, продовольча. За допомогою індикаторно-критеріального підходу, автором було розподілено

окремі елементи економічної безпеки за їх індикативними значеннями на такі складові: бюджетна, виробнича, ринкова, монетарна, безпека інфраструктури і домогосподарств.

Автором проаналізовано стан економічної безпеки України в контексті бюджетної політики держави на основі міжнародного досвіду і визначено, що ефективна бюджетна політика в умовах криз залежить від таких чинників: швидке реагування на кризи через сценарне моделювання; гнучкість у впровадженні податкових пільг для підтримки підприємств реального сектору економіки та вразливих верств населення; цільові державні інвестиції в стратегічні галузі; реалізація комплексних державних програм розвитку, подібних до Плану відновлення та реінвестування у США.

Заслуговує на увагу запропонований автором підхід, який забезпечує більш комплексне врахування всіх аспектів економічної безпеки, і дозволяє не лише побудувати інтегральний показник, але й здійснити кількісну оцінку впливу бюджетних параметрів на економічну безпеку держави, сприяючи розробці ефективної стратегії бюджетної політики в умовах кризи.

Обґрунтовані в дослідженні напрями оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану включають зменшення тіньової економіки через інституційні реформи, вдосконалення податкової системи, посилення боротьби з корупцією в податкових і митних органах, удосконалення адміністрування ПДВ, збільшення ставки військового збору, а також перезапуск системи мобілізації з урахуванням демографічних змін.

Практичну цінність в дослідженні складає здійснене автором моделювання рівня економічної безпеки України за допомогою неструктурованої регресійної моделі, яка показала, що такі параметри, як дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, податкові надходження, відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП і відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, мають найбільший вплив на економічну безпеку України.

Особливим науковим доробком автора можна визначити проведене в третьому розділі прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України з врахуванням оптимізаційних механізмів бюджетної політики та реалізації її стратегічних орієнтирів, які довели, що економічна стійкість держави значною мірою залежить від врахування мобілізаційних процесів, демографічних змін та обсягів міжнародної фінансової підтримки, особливо у контексті різних сценаріїв розвитку подій. Автором доведено, що успішність реалізації бюджетної політики в умовах війни та післявоєнної відбудови залежить від здатності держави адаптуватися до змін у мобілізаційній та демографічній

структурі, масштабів міжнародної фінансової підтримки, а також від ефективності державних інвестицій та спрямування капітальних видатків.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів дисертації забезпечується вагомою джерельною базою, достатньо широким спектром використаних наукових методів, здатністю автора до критичного аналізу та узагальнень.

Отримані в процесі дослідження наукові результати в сукупності дозволили розв'язати важливе наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні напрямів оптимізації бюджетної політики та формуванні стратегічних орієнтирів для підвищення її ефективності як невід'ємної складової економічної безпеки держави.

Ключові наукові результати, що представляють найвищу наукову цінність та визначають новизну отриманих наукових результатів полягають у наступному:

удосконалено:

– понятійно-категорійний апарат бюджетної політики в умовах забезпечення економічної безпеки держави, що дозволяє більш комплексно та всебічно розкрити наукову проблему взаємозв'язку між бюджетною політикою та економічною безпекою. Зокрема, під інституційним середовищем бюджетної політики у належному безпековому вимірі запропоновано розуміти комплекс макроекономічних, правових і ресурсодостатніх умов реалізації бюджетного процесу з дотриманням економічної безпеки, що забезпечує виконання державою своїх функцій акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів в межах бюджетних приписів. Під економічною безпекою держави – комплексну характеристику стану національної економічної системи, що відображає її стійкість, стабільність та здатність до розвитку, забезпечення балансу між виробництвом, розподілом та споживанням товарів і послуг, безперебійне функціонування логістичних і інфраструктурних елементів, та здатність держави ефективно протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, зокрема шляхом проведення ефективної бюджетної політики. Синтез цих понять дозволяє створити нову методологічну основу для аналізу бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави, що сприяє глибшому розумінню процесів формування та реалізації бюджетної політики у відповідних безпекових умовах;

– класифікація видів економічної безпеки держави, де поряд з усталено нормативно визначеними складовими обґрунтована необхідність виділення нових видів у композиційному представленні їх як бюджетна, монетарна (грошово-кредитна), виробнича, ринкова (безпека товарних і фінансових ринків), безпека домогосподарств, безпека інфраструктури (логістичної, енергетичної, цифрової), що дозволило здійснити кількісний і якісний аналіз впливу бюджетної політики на економічну безпеку у сучасних умовах з формуванням динамічних числових рядів даних для проведення необхідних розрахунків;

– науково-методичні підходи до оцінювання впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави шляхом використання теоретичної моделі грошових потоків як базису економічної системи, що інтегрує основні ринки, економічних суб'єктів та інфраструктуру, яка забезпечує рух товарів і грошових потоків між ними. На відміну від існуючих підходів, що переважно зосереджені на показниках державного боргу, дефіциту бюджету, DSGE моделях та моделях на основі системи рівнянь, запропонований підхід базується на кореляційно-регресійному моделюванні інтегрального показника економічної безпеки. Це дозволяє врахувати всі ключові аспекти економічної безпеки, виходячи зі структури економічної системи держави, та включає такі компоненти, як виробнича безпека, безпека товарного ринку та ринку послуг, безпека фінансового ринку, зовнішньоекономічна, споживча, інфраструктурна, цифрова, бюджетна та монетарна безпеки. Такий підхід дозволяє не лише побудувати інтегральний показник економічної безпеки, але й кількісно оцінити вплив бюджетних параметрів та інструментів бюджетної політики на економічну безпеку, забезпечуючи більш цілісне бачення та глибший аналіз взаємозв'язків у системі економічної безпеки держави;

– підходи до моделювання та прогнозування рівня економічної безпеки України шляхом використання неструктурованої регресійної моделі, яка дозволяє кількісно оцінити вплив ключових параметрів бюджетної політики на економічну безпеку. Доведено, що дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, податкові надходження, відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, а також відношення валового зовнішнього боргу до ВВП є найбільш впливовими факторами. На основі сценарного моделювання, проведеного для різних макроекономічних та військово-політичних умов, встановлено, що оптимізація бюджетної політики через збільшення капітальних видатків, податкових надходжень і зменшення боргового навантаження сприяє підвищенню рівня економічної безпеки, забезпечуючи стабільний розвиток країни.

набуло подальшого розвитку:

– класифікація деструктивних загроз економічній безпеці і бюджетній політиці держави за ознаками в частині їх поділу на внутрішні і зовнішні (за резидентністю біфуркацій), загальнонаціональні, локальні, індивідуальні (за масштабністю прояву); прямі (безпосередні) і дотичні (за особливостями спрямування). Визначено, що внутрішні і зовнішні загрози ресурсного походження є базовими стосовно можливостей реалізації бюджетної політики;

– ідентифікація сутності взаємопов'язаних чотирьох складових оцінювання інституційного середовища реалізації бюджетної політики у контексті забезпечення економічної безпеки: а) макроекономічна; б) нормативно-правова; в) інформаційно-аналітична; г) контрольна. Це дало змогу на основі системно-діалектичного методу охарактеризувати інституційне середовище бюджетної політики та інструменти її реалізації;

– визначення системних і ситуативних ризиків реалізації бюджетної політики і дотримання економічної безпеки у сучасних умовах, зокрема: форс-мажорні обставини зриву виконання дохідної і видаткової частин бюджету; макроекономічна нестабільність і структурні деформації економіки; погіршення міжнародної і внутрішньої ділової кон'юнктури, циклічність ресурсного попиту на продукцію базових галузей економіки і сезонність попиту на аграрну продукцію; ризики кібернетичних загроз і рівня ділової активності;

– структурування елементів економічної системи держави, зокрема виокремлені інфраструктура та логістика постачання товарів і послуг як сучасні ключові компоненти, що суттєво впливають на економічну безпеку держави. Виявлено, що порушення логістичних ланцюгів постачання, припинення енергозабезпечення чи розрив транспортного сполучення внаслідок екстремальних обставин можуть спричинити розбалансування грошових потоків, що в свою чергу може призвести до втрати доходів державного бюджету та негативно вплинути на загальний рівень економічної безпеки. Відповідно, необхідність фінансування цих напрямків має бути врахована в рамках державних цільових програм розвитку економіки;

– розмежування кількісного і якісного методичних підходів до аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави з позиції вибору кількісних критеріїв визначення впливу бюджетної політики на економічну безпеку та вивчення якості рішень, прийнятих у сфері бюджетного планування і використання ресурсів державного бюджету для забезпечення економічної безпеки;

– теоретичне та практичне обґрунтування особливостей бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови економіки України. Запропоновано застосування кращих світових практик оптимізації бюджетної

політики, адаптованих до специфіки національної економіки, що враховують підвищення ролі державних інвестицій у критично важливі галузі, зокрема інфраструктуру, виробничі потужності та експортно-орієнтовані сектори. На відміну від існуючих підходів, запропоновані методи акцентують увагу на інтеграції фіскальних пакетів та комплексних рішень, які включають планування, прогнозування, цільове спрямування бюджетних витрат та управління діловими очікуваннями для забезпечення економічної безпеки та стимулювання економічного зростання у періоди кризових та форс-мажорних обставин;

- підходи до оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану та форс-мажорних обставин, спрямовані на зміцнення економічної безпеки держави. Ці підходи включають реформування спрощеної системи оподаткування для зменшення тіньової економіки, інтеграцію мотиваційних і санкційних заходів для боротьби з корупцією в податкових і митних органах, удосконалення адміністрування ПДВ з диференціацією ставок для експортерів сировинної продукції, а також запровадження оподаткування карткових переказів і валютообмінних операцій. Крім того, враховано необхідність перезапуску системи мобілізації з урахуванням демографічних змін та оптимізації інструментів видатків державного бюджету, зокрема, через підтримку критичних секторів економіки, що забезпечує стійкість державних фінансів та економічної безпеки України;

- концептуалізація бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки держави. Обґрунтовано інтеграцію ключових параметрів, інструментів і правил фіскальної політики, що спрямовані на підтримку макроекономічної стабільності, мінімізацію бюджетного дефіциту, контроль за державним боргом, та підвищення економічної стійкості в умовах сучасних економічних викликів, включаючи воєнний стан. Визначено стратегічні та операційні цілі бюджетної політики, зокрема забезпечення макроекономічної стабільності, економічної безпеки, та стійкого економічного розвитку держави. Особливу увагу приділено фіскальним ефектам, які включають збільшення податкових надходжень, зменшення залежності від зовнішніх кредиторів, перерозподіл державних витрат на користь капітальних інвестицій, та оптимізацію використання бюджетних ресурсів. Цей підхід забезпечує гнучкість та адаптивність державних інституцій, дозволяючи їм ефективно реагувати на зміну економічних умов та реалізовувати різні сценарії розвитку економіки.

Практичне значення результатів дослідження.

Результати дисертаційного дослідження у повній мірі узагальнюють отримані автором найбільш значущі наукові положення. Практичне значення здобутих результатів полягає в можливості їх застосування для підвищення ефективності інституційного фіскального регулювання, обґрунтування пріоритетів видаткової політики, формування засад макрофінансової стійкості держави.

До найвагоміших результатів, що мають прикладне значення, належать: методика оцінювання рівня економічної безпеки України, що базується на розрахунку інтегрального показника, сформованого з урахуванням впливу ключових бюджетних параметрів; система індикаторів бюджетної компоненти економічної безпеки, структурована за видами безпеки, що дозволяє здійснювати цілісну оцінку стану бюджетного простору в безпековому вимірі; модель прогнозування рівня економічної безпеки, побудована за допомогою неструктурованої регресійної моделі на основі сценарного підходу, яка дозволяє оцінити наслідки зміни бюджетної політики в умовах воєнного стану, нестабільного боргового навантаження та обмеженого фіскального простору.

Підтвердженням прикладної значимості рекомендацій автора є впровадження основних результатів досліджень у практику Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки Міністерства економіки України (довідка №51/05.01-Д від 02.04.2025р), Київського національного університету технологій та дизайну (довідка №05-05/897 від 23.04.2025р.) та Фінансового управління Тернопільської міської ради (довідка №11-03/116 від 11.03.2025р.).

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях.

За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, з них 1 стаття у виданні іноземної країни (Чехія), 4 статті – у фахових виданнях з економіки, 5 публікацій – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 5,11 друк. арк., з яких автору належить 4,91 друк. арк.

Наукові публікації відповідають вимогам п. 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Дотримання норм академічної доброчесності.

За результатами аналізу представлених матеріалів не встановлено фактів порушень академічної доброчесності. Шеін О. Ю. дотримувався академічної доброчесності та норм законодавства про авторське право, порушень яких, як і академічного плагіату, не виявлено. У дисертації наявні посилання на відповідні джерела, зазначені у списку використаних джерел, визначено особистий внесок автора в опублікованих у співавторстві працях.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Оцінюючи позитивно дисертаційне дослідження Шеїна О. Ю., слід констатувати, що воно не позбавлене певних зауважень та дискусійних положень:

1. Автор справедливо вказує на обмеженість фіскального простору, але не пропонує, які саме видатки скоротити або які джерела доходів залучити, щоб профінансувати пріоритетні напрями. Для підвищення практичної цінності рекомендовано чіткіше визначити, які заходи є першочерговими і здійсненими вже зараз, а які - довгостроковими і потребують попередніх умов (стор. 155-160).

2. В п. 3.2. (стор. 172-190) згадується використання «неструктурованої регресійної моделі» для оцінки наслідків змін бюджетної політики (стор. 173), але цей термін потребує роз'яснення. Рекомендовано детальніше описати модель, які змінні включені, як перевіряли її якість. Це б показало, наскільки стійкими є прогнози кожного сценарію і які фактори найбільше впливають на економічну безпеку.

3. Розділ 3 містить низку пропозицій щодо вдосконалення бюджетної політики для зміцнення економічної безпеки, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення (стор. 155-160). В принципі, всі ці заходи обґрунтовані висновками дослідження та світовим досвідом, але в роботі недостатньо оцінено реалістичність та черговість їх впровадження.

4. У п. 3.3 (стор. 187) здійснено прогнозування рівня економічної безпеки України за трьома сценаріями бюджетної політики – інерційним, песимістичним та оптимістичним. Такий сценарний підхід є правильним, але з тексту не повністю ясно, які конкретні припущення закладено (наприклад, інерційний сценарій – це продовження поточних тенденцій (яких саме?), песимістичний – це подальше погіршення воєнно-економічної ситуації (до якого рівня?), оптимістичний – це реалізація усіх запропонованих реформ чи просто завершення війни?

Проте, наведені зауваження у більшості носять дискусійно-рекомендаційний характер та не знижують теоретичної і практичної цінності

та загальної позитивної оцінки роботи здобувача. Дисертаційна робота характеризується логічністю та послідовністю викладення матеріалу, містить методологічні положення, практичну цінність та науково обґрунтовані теоретичні результати.

Загальні висновки та оцінка дисертації.

Дисертаційна робота Шеїна Олександра Юрійовича на тему «Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави» являє собою авторське, багатоаспектне, виконане на актуальну тему і на високому теоретико-методичному рівні завершене наукове дослідження, в якому автор запропонував вирішення важливого наукового завдання, щодо обґрунтування напрямів оптимізації бюджетної політики як ключового інструменту забезпечення економічної безпеки держави. Рівень володіння методами наукового дослідження переконливо демонструють високий кваліфікаційний рівень здобувача і відповідну якість проведеного ним дослідження.

Дисертаційне дослідження відповідає спеціальності 051 «Економіка».

За змістом, структурою, обсягом та оформленням дисертаційна робота відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що Шеїн Олександр Юрійович – автор дисертаційної роботи на тему «Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави» заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

РЕЦЕНЗЕНТ:

**доктор економічних наук, професор,
доцент кафедри смарт-економіки,
Навчально-наукового інституту
права та сучасних технологій,
Київського національного університету
технологій та дизайну**

Поліна ПУЗИРЬОВА

